

NŐK AZ 1790-ES ÉVEK KÖZÉLETÉBEN.

1790-ben nagy lidércnyomás alól szabadult fel a nemzet, meghalt a fanatikus, vaskezű II. József és elérkezettnek látszott az idő, hogy a nemesség visszaállítsa jogaiba a régi alkotmányt és biztossítsa a régi kiváltságokat. Közel nyolcvanéves tespedés után felszerken a nemzet, bekövetkezik a hirtelen szellemi fellendülés és mindazok az eszmeáramlatok, melyek az elmúlt hosszú idő alatt nyugaton egymás után keletkeztek és enyésztek, egyszerre csöstül szakadnak a magyar földre. A magyar rendi alkotmány, a nemesi privilégiumok gondolatvilága keveredik a francia forradalomával — konzervatív, nacionalista, újító, kozmopolita ideák szédületes ellentétekben szövetekezve gomolyognak — ami pedig az asszonyok dolgát illeti, a galantéria, a rouéria és a romantika szelleme majdnem egyszerre éri el a magyar középosztály zömét, válogathat ki-ki, amint az természetének megfelel.

Az 1790-es nagy felbuzdulásban a nők erősen résztvesznek és mikor a magyarság dokumentálására nem kell egyéb, mint magyar ruha, ezt ők is szívesen felveszik mi több, a banderisták katonaruhájának motívumait használják fel ruháikhoz.¹

«Hogyha rövid mentét vészen a testére,
Kótsagtollas bársonysákót tesz fejére,
Karmazsin tsizmát húz lába gyengéjére:
Bellónát, Amazont látsz nézvén képére.»
A költők ezért egekig magasztalják őket.

«Ditsőség Oszlopa néktek emeltessen,
Arra Ti Nevetek mind kimetszettessen,
Borostyánkoszorú telikbe tétessen,
Fámától Nevetek Égig hirdettessen.»²

¹ Szirmay azt állítván, hogy az amazonok (ám asszony!) is magyarok voltak, azzal bizonyít, hogy: «Insunt adhuc hodie militares hi igniculi animis foeminarum Hungaricarum. Anno 1790. virilem chlamydem, tunicam, pileum gestabant:

«Alul papucs, szoknya, felül Csákó, dolmány,
Azt gondolnádná fiú! Nézzed: egy szép leány».
Hungaria in Parabolis. 1807. Buda. 5 l.

² Gvadányi: A nemes Magyar Dámákhöz és Kis Asszonyokhoz szolló versek. Pozsony. Weber. 1790. (Névtelenül jelent meg.)

Örömkönnyeket sírnak a derék honfiak, mikor a magyar hölgyeket magyar ruhában látják és remélhetik, hogy azok nemsokára magyarul is meg fognak tanulni. Az asszonyok lelkesedése valóban felér a férfiakéval és ebben a naiv mozgalomban, mely a külsőségekre vetette a súlyt, úgy látszott, hogy a nők részvétele ép annyit ér, mint a férfiaké. A nemzet jobbjai azon buzogtak, hogy a Mária Terézia által elidegenített szép nemzet visszahódítsák a nemzeti viselet, magyar nyelv, magyar szellem ügye mellé és mikor általánossá lett a nők állásfoglalásának fontosságában való hit, ezáltal emelkedett az egész női nem tekintélye. Azokat a jogokat és kiváltságokat, melyeket a francia nő kétszáz év alatt lassankint szerzett meg és amelyeket nálunk csak egyesek ajánlgattak, kíválgattak a század közepe óta, mindezeket a magyar nő úgyszólván egy csapásra kapja meg a kilencvenes években.

A nagy nemzeti felbuzdulás hevében, már magában 1790-ben egymás után három névtelen röpirat jelenik meg, melyek a nőknek a közéletben való részvétele felé egyengetik az utat.

Az elsőt, melynek címe: «A magyar anyáknak az országgyűlésre egybe-gyűlt Ország Nagyjai s magyar atyák elejébe terjesztett alázatos kérések»,¹ Bárány Péternek tulajdonítja a hagyomány.

A kérés tárgya, hogy bocsássák be a nőket az országgyűlés karzatára, engedjék meg, hogy ők is meghallgathassák a tanácskozásokat.

A kis röpirat jeligeje: «Une femme etoit capable d'inspirer de grandes choses á son Roi». Tartalma az a kérés, hogy amint az anglus dámák jelen lehetnek az angol parlamentben, úgy a magyar férfiak is, kik szeretik alkotmányukat az angolhoz hasonlítani, szabjanak ki a «Haza boldogságának templomában egy helyet, de tsak eléggé poltzosan» a magyar asszonyok számára. A kérést — a korra jellemző módon — azzal okolja meg, hogyha a nők többet fognak érteni az ország dolgához, akkor bennünk több gyönyörűséget fognak találni a férfiak. Ha egyebet nem, mindenesetre szívből kacaghatnak majd az asszonyoknak az ország dolgában tett helytelen ítéletein. Majd merészen azt állítják az asszonyok, hogy a magyar szabadság az ő kezükben van. Nagy hatalmuk van nekik mint asszonyoknak, anyáknak, feleségeknek; sok mindenre rávehetik férjeiket, fiaikat; rabokká vagy szabadokká, nevelhetik őket. A nemzeti nyelv sorsa is az asszonyok kezében van, úgy, mint a nemzeti kultúráé. A nagy nőuralkodók példája mutatja, hogy asszony is érthet az ország dolgához, az orvostudomány pedig azt bizonyítja, hogy a női elmének vannak a férfi elmétől eltérő, de nagyon értékes tulajdon-

¹ Név és a megjelenés helye nélkül. 1790. 24 oldal.

ságai, melyeket az ország érdekében lehetne felhasználni. Viszont ha az asszonyt eltiltják a komoly gondolatoktól, akkor teljességgel a hiábavalóságokkal, módival törődésre adja magát, idegen divatot majmol és gyökerében rontja meg a nemzetet. Mindez másképpen lenne, ha az asszonyok is bejuthatnának arra a helyre, ahol minden a haza boldogsága és szabadsága körül forog.

Ez a röpirat egy évvel később németül is megjelent, a német hölgyeknek ajánlva, de hihető, hogy inkább a magyarul nem értő magyar hölgyek használatára.¹

A következő röpirat szerzője állítólag Pálóczi Horváth Ádám. Címe: «A magyar asszonyok prókátora a' Budán összegyűlt Rendekhez». Ez a röpirat is azt kéri, hogy a nők a tanácskozásokban hallgatólag jelen lehessenek. A megokolásban azonban továbbmegy Bárány Péternél. Igaz, mondja, hogy a nők közül nem kerültek ki világrengető géniuszok, de elegendő ok-e ez arra, hogy őket a Férj fiak a Polgári igazgatóságából kitagadják? Ha egy királyné koronát viselhet, 's jól is igazgathat; nem látom által, miért ne igazgathatna jól, 's ne viselhetne mind a' Törvényes, mind a' polgári igazgatásban hivatalokat a' koronán alól is: holott ott szemmel látás, 's első fül után igazgatna, nem úgy, mint néha eddig. «Mindazonáltal jelenleg nem a «Törvény-tévő s Polgári Társaság igazgató székekhez» akarja ültetni szerző a nőket, csak azt kéri, hogy a nyilvános gyűléseken hallgatólag jelen lehessenek, mert ez a nemzet javára lesz. Értsenek az asszonyok a magasabb kérdésekhez is: könnyebb az éles, kitesinosított elméjű Asszony gyermekéből a' nevelés által nagy embert faragni, mint a' tsupa botból Merkuriust.» A tanácskozások hallgatásának végül az a haszna is lesz, hogy az asszonyok rákapnak a magyar nyelvre.²

Mindezekre válaszol a férfiak nevében a harmadik névtelen röpirat. Valószínűleg ez is Pálóczi Horváth műve.³

A férfiak az asszonyok szemére hányják, hogy nagyon messze kerültek nagyanyáik nemes hagyományaitól. Elpuhultak, idegen szokásokat vettek fel, végül mindezt a férfiakkal megkedveltették.

¹ Der Ungarischen Mutter an die zum Reichstag versammelte Magnaten und Ungarische Väter gestellte demüthige Bitte, — aus der ungarischen Sprache buchstäblich übersetzt und den Deutschen Damen gewidmet. Gedruckt im Römischen Reich. 1791.

² A magyar Asszonyok Prókátora a Budán öszvegyűlt Rendekhez. 1790. Név és a megjelenés helye nélkül. Az írást Budáról keltezte a Javalló. 16-od rét. 16 oldal.

³ A Férfiak Felelete az Asszonyokhoz. Arra a javallásra: hogy jó volna az Asszonyokat is a közönséges Gyülekezetekbe bé-botsátani. 1790. Név és a megjelenés helye nélkül. Budáról keltezte. 16-od rét. 16 oldal.

A férfiak kedvezésével visszaéltek és magokat «a Férj fiúi méltóságon fellyül» emelték. Most megérdemelnék, hogy a férfiak ne teljesítsék kérésüket, de azok mégis megteszik, bizonyos feltételek alatt bebocsátják őket az országgyűlés tanácskozásainak hallgatására. Az első feltétel: «A Férj fiak elsőségét meg-ismérjétek; őket ennél mint eddig jobban betsüljétek, és azt, hogy a' Férjfi, a' szó 's beszéd közt való betsületadást töletek nem kívánja; nem idegen módira, nem a' Házassági rendtartás Törvényjére, hanem arra magyarázzátok, hogy jó Barátoknak vall benneteket». A további feltételek, hogy az asszonyok tanuljanak magyarul, hordják a nemzeti viseletet, szoptassák maguk gyermekeiket és viselkedjenek méltóan a gyülekezetben.

Hogy az asszonyi rend befolyása Magyarországon a kilencvenes években már politikai szempontból is számba vehető volt, azt bizonyítja Balassa Ferenc gróf horvát-dalmát bánnak 1793-ban a királyhoz intézett emlékirata, melynek fogalmazványa a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött Balassa-levéltárban van. Balassa azt javasolja, hogy alapítson a király női rendjelet, mely körülbelül úgy viszonylanék a csillagkeresztes rendhez, mint a Szent István-rend az aranygyapjas rendhez. Az alapgondolat az, hogy Magyarországon a nők befolyása igen nagy és a középnemességre, különösen a protestánsokra azzal lehetne feltűnés nélkül és legbiztosabban hatni, ha sikerülne a nőket az udvarhoz csatolni.¹ Jóllehet, ez az elgondolás csak terv maradt, mégis jelentős dokumentum.

Az idő szelleme szól Herepei János vízaknai pap szavaiból, aki egyes előkelő hölgyek felett tartott gyászbeszédekben mondja el a nőkérdésről vallott nézeteit. Ezek összefoglalása: «Az Asszonyoknak Jussai», melyeket Teleki Polyxéna temetése alkalmából fejt ki.² Előadását így vezeti be:

... «midőn én Teleki Polyxénáról gondolkodom, egyfelől az asszonyi nemhez való tisztelet, mely olyanokat tud előállítani, mint ő, másfelől az a meggyőződés, hogyha a Férj fiak másképpen bánnának ezzel a nemmel — többek állnának elő olyanok, mint ő — foglalja el egész lelkemet». Ezért szól az asszonyok sérelmeiről és jussairól. Igaz ugyan, hogy «az Asszonyoknak sérelmei olyanok, mint a beteg szem, melyet dörgölni veszedelmes», mégis szóvá kell őket tenni. A nők első jussa a jó nevelés, melyet eddig megtagadtak tőlük. Második jussa «a' volna, hogy már ő is a közönséges hivatalokra felvétessék». Jelenleg a férfiak az asszonyokat úgy tartják, hogy azoknak más dolguk nincs, mint legfeljebb a konyha körüli, azontúl csak kártya és léháskodás. «A asszonyok a társaságban olyanok, mint a

¹ Egy női rendjel tervezete II. Ferenc korában. Turul, 1908. évf.

² Herepei János: Az Asszonyinak Jussai: Kolozsvárott, 1799.

számvetésben a tzifrák (nullák), magokra semmit és csak akkor jelentenek valamit, midőn valamely férfi után ragasztatnak. A törvény-tévő hatalmat a férj fiak egészen magoknak vették és kényszerítik az asszonyokat olyan törvényeknek engedelmeskedni — melyekben azok soha is meg nem egyeztetnek — és minekutána minden rendelkezést megtettek volna arra, hogy az Amazonok régi ideje soha többé elé ne kerüljön, mint az a praeceptor, aki megkívánja tanítványától, hogy a verést megköszönje és a korbátsot megtsókolja, úgy bánnak már az asszonyokkal, azt kívánják hozzájuk való viselkedéseknek jutalmául, hogy szeressék őket. Minden lehetséges utakat elkövetnek, hogy őket részekre hajtsák — azt mondják, hogy ő nállok nélkül boldogok nem lehetnek, s azonban ha boldogíttatnak töllök, letsúfolják érte — azt mondják, hogy erőtlen Nem.»

Bíráskodásra, katonáskodásra valóban nem alkalmasak a nők. De mennyi más pálya nyíthatna számukra! A régi keresztényeknek is voltak diakonisszáik. A nők tanulhatnának filozófiát, orvosi mesterséget, dolgozhatnak ők is és akkor «nemcsak kenyérért és oltalomért mennének férjhez, akkor érdemesebb tárgyak feküvén előttük, elhagynák ezeket a sok apróságokat, mellyekkel most csak szükségből bibelődnek és az ő caracterek abban a mértékben nemesednek, amelyben munkálkodó sphaerájok szélesednek».

Vannak az asszonynak jussai házában és házasságában is. A házasságban az eddigi «rántzos szokás» szerint lelke tehetségei közül csak a béketűrést és engedelmességet gyakorolhatta. Pedig az asszonynak jussa van a házasságban a barátságra. A barátság fundamentuma a tisztelet, midőn a feleség ezt kéri, azt óhajtja, hogy ő ne legyen urának se szolgálója, se játékszere. «A Barátság vagy egyenlőkre talál, vagy egyenlőket tsinál.» A férj hatalma a nő felett ne legyen nyomasztó — kis dolgokban engedjen neki, nagy dolgokban pedig «minden nemre való tekintet nélkül, tsakugyan az okosabbnak értelme álljon meg.»

A jussokkal szemben vannak a nőknek kötelességei is, mondja Herepei, szüntessék meg testüknek, szervezetüknek mesterséges gyengítését, puhítását, edzzék magukat, hogy emberi életet élhessenek, lelküket pedig tökéletesítsék az ál-műveltség helyett igazi tudománnyal.¹

Egy másik szép beszédében ismét azt fejtegeti Herepei, hogy a nőt Isten nem a férfi kedvéért, hanem az örökkévalóságért teremtette. Amit pedig az asszonyok haladásának ellenségeire mond, az ma is igaz: «Szeretett Híveim, a köznép bizonyos tekintetben olyan

mint az erdőben levő fák. Rikoltsd közöttük a legnagyobb igazságtalanságot, s hűségesen visszahangozzák azt néked; és váljon az asszonyokkal tsúfolódó nem a köznép közzé tartozik-e, ha szinte bársonyba öltözik vagy Katedrába áll is.»¹

A problémák lényegét sajnos kevesen tudták úgy megfogni és szívós következetességgel képviselni a helyes álláspontot éveken át, mint Herepei. Az 1790-es felbuzdulás inkább külsőségekben éli ki magát. A társadalmi struktúra kérdéseinél népszerűbb volt a magyar viselete; elsősorban a ruha érdekelte az egész nemzetet. A németeket üldözték, bosszantották; az idegen ruhában járókat gyalázták; volt muzsika, ágyúlővések, szónoklatok, de a nemzet igazi létérdekeit nagyon kevesen látták és azokon a nagy felbuzdulás édeskeveset segített. A német ruhák, iparcikkek importja ekkor már közel egy század óta ölte a magyar ipart, ha legalább ezen a bajon segített volna 1790, az nagy szó lett volna. De a banderisták párdúc-bőrei Lipcsében festett borjúbőrök voltak; a hölgyek magyaros pompájához, úgy mint a férfiak ruhájához szükséges rengeteg anyag — aransujtás, zsinór — mind Bécsből jött és a bécsi kalmárok dicsekedtek — mondja a kor egy jámbor magyar krónikása, — hogy csak posztóért, paszomántért többet adott nekik Magyarország hatmilliónál.² A némettől való szabadulás nagy ünnepeire azután lerándultak Bécsből néhány hétre azok a «cifra bécsi személyek» is, akik a banderistákat és egyéb nemes ifjakat szabadították pénzüktől és egészségüktől.³

A nemzeti eszme nevében végbevitt pazarlás után a magyar ruha elkopott, a gyöngyös párta és fejkötő elszakadt, a magyar könyv a polcra került, a nagy láng lelohadt, az asszonyok visszatértek régi életmódjukhoz.

Valamivel több kézzelfogható eredménnyel szerepeltek a nők a szellemi életben és az irodalomban.

Mikor a század vége felé munkálkodni kezdtek első írónőink, egyrésztől mértéktelen dicséretben, másrésztől rosszakaratú gáncsban volt részük. Egyes férfi írók és hívatlan kritikusok a gúny és rágalom fegyverével próbálták a nőket lehetetlenné tenni, majd mintegy a megsértett világrend nevében küldték vissza őket a rokká-hoz és főzőkanálhoz. Mások védelmükre keltek és az írónők egyre szaporodó serege bizonyította, hogy a tollforgatás mégsem férfi-privilégium. A tételt később úgy fogalmazták, hogyha a nő tud is

¹ Herepei János: Azok a pontok, melyekből az asszonyokat nézni és megítélni kell. Halotti beszéd Bánfi Klára felett. Kolozsvár. 1805.

² Keresztési József naplója. Pest, 1868. Ráth. 258—259. 1.

³ U. o. és Gvadányi: Országgyűlésnek Satyrico-Critice való leírása.

írni és ha ez nem is bűn, szép és nagy dolgokat alkotni sohasem fog. Ilyen formában a téma kedves vitatárgya maradt az egész XIX. századnak, azonban azt a kérdést, hogy nő egyáltalán lehet írónő vagy sem és hogy az írás ellenkezik-e a női tisztességgel és jó erkölccsel, vagy nem, ezt a kérdést eldöntötte már nálunk is a felvilágosodás kora.

Bod Péter az ő Magyar Athenásába, mely a magyar tudósok és írók első seregszemléje volt, már felvette négy magyar asszony nevét, ezek pedig voltak: Bethlen Kata, Dániel Polyxéna, Lorántfi Zsuzsanna és Petróczi Kata Szidónia. Ezek felemlítését műve előszavában külön védi és magyarázza; például akarja állítani e tudós nőket más nők elé, hogy azok se szegye éljék a tudományt. «Más országokban a tudós Asszonyok nem olly ritkák, mint a Fekete Hattyúk vagy a Fejér Tsókák, akik a tudós Férj fiak között előszámláltnak s ditsértetnek. Ha azért itt is egy-kettő meg-megemlítetik, hogy másoknak légyen jó Példa a követésre s a tudományt azoknak Példájukkal ne szégyenljék, nem illő hogy amiatt senkinek illetlen vádja vagy Ítélete alá essen»¹ Szembeszáll azokkal, akik panaszkodnak, hogy Erdélyben sok asszony, félretévén az orsót, gusalyat, Bibliát olvas és dicséri a kegyes, tudományos asszonyokat.²

A század második felében már nem volt ritkaság a Bod Péteréhez hasonló felfogás. Bessenyeiék szemében nyereség volt minden tollforgató ember s természetes, hogy harsány hozsannával fogadtak minden írástudó asszonyszemélyt is. Anyos például mint Pallas unokáját dicsőíti azt a Sauer Jozefa nevű hölgyet, ki Erdélyben németről magyarra fordított egy könyvet, melyben «élet-törvényt szab a nagy természetben».³

Feltűnő, hogy míg Franciaországban a nemzet legelőkelőbb hölgyei foglalkoznak az irodalommal, Németországban pedig az írók feleségei jelennek meg először lanttal a kezükben, minálunk egyszerű iparosasszonyok nyitják meg a magyar költőnők sorát. Molnár Borbála varrással keresi kenyerét, Nemes Fábíán Julianna pedig főkötőket készít, lévén nemes Bédi István csizmadia hitese felesége. Gróf Gvadányi, aki nagy tisztelője a verselő Minerváknak, barátságosan levelez mindkét asszonnyal és azután kiadja ezeket a levelezéseket, ország-világ csodálatára és lelkesedésére.⁴

Az előkelő hölgyek között akadnak, akik valóban magas műveltséget szereznek; ilyen például Berényi Erzsébet, Zichy Miklós gróf özvegye, ki 1778-ban, 63 éves korában tanult meg görögül és kiválóan

¹ Bod Péter: Magyar Athenas. 1766. Előszó.

² U. o. 164. 1.

³ Anyos Pál Munkái. 112. 1.

⁴ Gróf Gvadányi József Verses Levelezése nemes Fábíán Juliannával. Pozsony, 1798.

gazdag könyvtárat gyűjtött. Akad olyan dáma is, aki tollat forgat, ügyes verseket ír, csakhogy németül és franciául, mint például Orczy Zsuzsanna bárónő, a költő Orczy 1740-ben született leánya, aki korán férjhez ment és nagyszámú gyermeket hagyván hátra, 39 éves korában meghalt.¹

Artner Teréz, egy magasrangú katonatiszt leánya, Magyarországon született és itt töltötte élete nagy részét, verseit azonban németül írta. Életrajzírója elmondja, hogy írói tehetségét anyja nem nézte jószemmel, mert féltette tőle leánya női hivatását és ő maga is igyekezett azt titkolni, «um nicht in den Ruf eines gelehrten Frauenzimmers zu geraten, der in Ungarn noch weit zweideutiger ist als sonst irgendwo».¹ Versei 1800-ban Theone álnév alatt jelentek meg Jenában «Feldblumen auf Ungarns Fluren» cím alatt.²

A főrangú hölgyek idegenkednek a magyar nyelven való írástól és ha a század elején kerültek ki közülük magyar író nők, most már nem találunk ilyent. De akadnak, akik legalább pártfogásukba veszik a vergődő, küzködő fiatal irodalmat, itt-ott segítyezik a szegény írókat. Ezeknek a nemes patrónáknak sorából való volt p. o. Ürményi Józsefné, Komjáthi Anna.³

Kármán korában már sok az országban a cditeratura esztimáló asszonyság». Ilyenkként voltak ismeretesek Kubinyi Károlyné, Ragályi Józsefné, Gróf Teleki Mihályné, Szilassy József né. A szegény, árva magyar irodalom roppant hálával hízelegte körül azokat a dámákat, akik magyar könyvet vettek és olvastak. Nagy eset volt, mikor egy Hohenlohe herceg felesége, Reviczky Judit, magyar könyveket küldetett magának Németországba. De francia mintára megalakult már egy irodalmi szalon is Podmaniczky Anna Máriának, Beleznay Miklós özvegyének pilisi kastélyában és ennek a szalonnak éltető napja, központja épen Kármán volt.⁴ Itt gyűlt össze az az úri magyar társaság, mely 1790 körül a magyar nyelv és irodalom ügyéért buzgott, hanem az idetartozó hölgyek közül író nő nem került ki.

E korbéli költőnőink közül a legjelentékenyebb Molnár Borbála, mivel irodalomtörténetünk kissé mostohául bánt. A maga korában országos híresség volt, kinek barátságát nagy urak és dámák keresték; verses leveleiért Gvadányi magyar Minervának nevezi, Kazinczy és más neves írók dicsérték, magasztalták, névnapját egyes költői körök örömmünneppé avatták stb. Lehet, hogy ennek a mérték-

¹ Vay: Régi Magyar Társasélet. I. 77—78. 1.

² Annalen der Litteratur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume. 1811. April. 104. 1.

³ Kulini-Sárváry: Magyar Hölgyek Életrajza. Debrecen, 1861.

⁴ Vay: Régi Magyar Társasélet. I. 152—162. 1.

télen dicsőítésnek reakciója volt a későbbi lekicsinylés. Poézisét ma ép oly kevéssé élvezhetjük, mint kora férfi költőit, a maga korában azonban ráillett Gvadányi jellemzése:

«Tüzes gondolatok, sebes ész, friss elme,
Minden verselőnek legfőbb segedelme,
E tulajdonságok nemeivel te bírsz,
Mert mikor versezel, eleven képet írsz».¹

A nőkérdés szempontjából Molnár Borbála legjelentősebb munkája az Újfalvi Krisztinával, Máté Jánosnéval, folytatott levelezése a két nem hibái és érdemei felől.² Újfalvy Krisztina 1796-ban kelt első levelében veti fel a nem érdektelen témát, melyet azután számos levélben fejtegetnek. Máténé vádolja a férfiakat azzal, hogy a nőket tudatlanságban tartják, elnyomják és arra kényszerítik, hogy a férfiak által hozott törvény szerint éljenek. Molnár Borbála védelmébe veszi a férfiakat és az asszonyokat magukat okolja minden bajukért. Mint emberi dokumentumot is érdemes kézbe venni ezt a régi könyvet, melyben Máténé megvallja, hogy egy férfi miatt haragszik az egész nemre, viszont Borbála is közli, hogy egy férfi miatt, rég megholt kedvese miatt védi valamennyit. Vége felé a két ellenkező természetű asszony vitája érezhetően élessé válik. Újfalvy Krisztina forradalmár lélek, ki az egész fennálló rend ellen lázadzik és bár vallásos a maga módja szerint, mégsem tudja elhinni, hogy a nő alárendeltsége Isten akaratából való lenne. «Lehetetlen, hogy a nyájas természet. . . két egyforma Nemes teremtések közül egyiket a másiknak rabjává rendelte volna; ezt tsak a kevélység találta fel, és az erő tulajdonította magának.»³ A Biblia tekintélye nem lehet döntő az ilyen kérdésben, a Bibliát férfiak írták férfiak számára. Az asszonyok, igaz, hogy tele vannak hibával, de ezért a férfiak felelősek, mert náluk lévén a hatalom, nőiket ilyenné formálták. Ha a férfiak «urai nem lehettek a teremtésnek, hogy minden asszonyt olyan ragyogó szépséggel állítsanak elé, melynek örökös tüzzel áldozhassanak és az ostobaságnak ezen csillagos férfihangja soha le ne kopjon: Hát az Ország törvényeinek némely haszontalan cikkelyei költséges disputálása mellett okoskodnának egy olyan leánynevelő módról, mely által mind hívséges szeretőt, boldogító feleséget, s jó anyát nyerhetnének, s ne lenne tele minden szeglet az ezeknek fogyatkozásokat terhesen nyögő keserves szenvedésekkel».⁴ De lázad Máténé a fennálló erkölcs

¹ Időtöltés. 190. 1.

² Barátsági Vetélkedés vagy Molnár Borbálának Máté Jánosné asszony-
nak a két Nem hibái és érdemei felől folytatott levelezései. Kolozsvárott, 1804.

³ U. o. 29. 1.

⁴ Barátsági vetélkedés. 31. 1.

ellen is és gonoszul kérdezi a férfitörvényt dicsőítő Molnár Borbálától, hogy önéki szabad volt-e kedvesét szeretni a «kedves Férj fiai által hozott törvény szerént, rminekutánna bátor az erőszak Férjhez békőzta».¹ Nem szeretnie lehetetlen volt — feleli Borbála — de megtehette és meg is tette, hogy nem látta többé kedvesét és nem is levelezett vele. Újfalvy Krisztina ismét csípősen feleli, hogy azt nem tudja elhinni, mert nem teheti fel barátnéjától, hogy azért, hogy erényében büszkélkedhessek, saját szívét-lelkét megölte volna. Nem a dicsőség kedvéért *tette* — feleli Borbála — de azért, mert két rémitő mélység közül a kisebbiket választotta.²

Újfalvi Krisztina megelőzte korát, alkalmasint még a mai életformák között sem lenne otthon. Nagyon tehetséges és Molnár Borbálával szemben megvan benne a mélyebb műveltségű szabad elme természetes fölénye. Lázongó, lángoló, utat, igazságot kereső, meghasonlott lélek, ki boldogtalanságát a dolgok rossz rendjének tulajdonította és kit haláláig furcsa különöncnek tartottak.

Molnár Borbála ezzel szemben ritka kiegyensúlyozott lélek; földönjáró, józan, gyakorlatias természet, aki szerint alapjában véve minden jól van úgy, ahogy van, és aki saját boldogtalanságát egyéni szerencsétlenségnek tartja. A férfiak elsőbbségét feltétlenül elismeri, a vagyont és rangot roppantul becsüli, konzervatív és tekintélytisztelő. Legfőbb jónak azt a tudatot tartja, hogy az ember mindig megtette kötelességét. A szerelmet távoltartja magától s szeretetéről e szép sorokat írja:

«Tüzesen szeretek, de oly szeretettel,
Amely munkálkodik jó cselekedettel,
Szeretetem magát mindenhez intézi,
Isten dicsőségét s mások javát nézi».³

Költészetének ez a konzervatív alaphangja teszi érthetővé, hogy miért karolták fel annyira kora előkelő emberei, miért nyomatták ki az ő verseit saját költségükön, miért gondoskodtak róla, miért ünnepelték olyan szívből és azt is, hogy miért fordultak el tőle a rákövetkező romantikus és forradalmár kor emberei. Rossznéven vették ettől a vagyontalan, háromgyermekes anyától, hogy józan élelmességgel pénzt csinált a verseiből.

Csendben munkálkodott a kor egyik legkiválóbb asszonya, Brunsvik Teréz grófnő. Nálunk többnyire csak úgy ismerik, mint

¹ Id. m. 32. 1.

² Id. m. 70. 1.

³ Fő Strázsa-mester Csizi Istvánnak nemes Molnár Borbálával az erkölcs pallérozását és a szív megjobbítását tárgyazó verses levelezései. Pozsony. Weber. 1797- 20. 1-

Beethoven «halhatatlan kedvesét» és a magyar kiseddévás megalapítóját, pedig ő lélekben már a magyar nőmozgalom egyik előharcosa is volt. «A kiseddévás csirájából kifejlesztve akarom átalakítani a honi nőnevelést» — írta Beniczky Pálnénak.¹ És ha ő nem is jutott túl az első lépésen, könnyű sejtetni, hogy az ő eszméi inspirálták később unokahugát, gróf Teleki Blankát, aki a magyar nőnevelés nagy úttörője és vértanúja lett.

Brunsvik Teréz meg akarta írni a magyar nők történetét és művének terve, beosztása megvan eddig, sajnos, kiadatlan kéziratai között.² E tervét sem tudta valóra váltani. Az ő sorsa még nehéz volt, de a század utolsó éveiben a szellemi élet vezérei már keresve-keresik a művelt magyar nőt és hiányukat az egyetemes magyar kultúra hiányosságának érzik.

Kisfaludy Sándor egy 1796-ban francia fogságból írt levelében panaszolja, hogy milyen kevés nálunk a művelt nő, az a kevés pedig, aki van, elbízta magát. Bezzeg másképen van ez Franciaországban. «Itt az asszonyok, leányok a férfiakkal egyformán szeretik és úzik a széptudományokat és mesterségeket; tudnak érezni, gondolkodni és ítélni; s ezt pedig nemcsak egy, kettő, hanem valamennyien, akik nem kénytelenek kezek munkája után élni; mert itten a jó nevelésnek «főbb cikkelye» a léleknek, szívnek, elmének formálása. Azért termelt Franciaországban egy Ninon Lenclos, egy Dacier, egy Deshouliers, egy Scudéry, egy Montfort, egy Vallier, egy Maintenon, akik az egész asszonyi nemet bámulásukra ragadták, — bár követésükre is édesgethették volna! — Mi nálunk, ha egy leány egy pár Románt olvasott és az embernek tudára tudja adni, hogy akkor érezni és gondolkodni tudott, kenteiének vagyunk őt a nagy fogyatkozás miatt szép léleknek mondani, mert inter vaccas bos est abbas. — Szegedy Rózsi, akinek barátságát meg akarom magamnak szerezni, akármibe teljék, valóságos Phenix hazánkban, valamint az Adamovitsné is Kőszegen. — Mondj még egyet, ha ismersz és én örülni fogok. — Innen jön ez minállunk, hogy az olyan leányokat, mint Szegedy Rózsi (bátisan olvashatod neki ezt a zikkelyt, vagy ha sorsomról valamit tudni méltóztatik, az egész gyűjteményét a külföldön írott leveleimnek) példának okáért nem tanácsos vagy éppen veszedelmes feleségül venni, mert elbízván magokat a lélek ily drága és mi nálunk oly ritka kincsének bírázásában, büszkeségek és vágyakodások, ezen közönséges, eredeti gyengeségei az asszonyi nemnek őket annyira viszik, hogy nemcsak csendes, példás asszonyok, nemcsak jámbor, jó, gyenge,

¹ Br. Vay Sándor: Régi nemes urak, úrasszonyok. 279. 1.

² Dr. Czeke Marianne szíves szóbeli közlése, a nála kiadás alatt levő kéziratok alapján.

igaz anyák nem lesznek; hanem még férjeiken is (akik mégis csak gondviselői, ha urai nem is a famíliának) ki akarnak kapni. Sőt még ez sem elég: despotizálni és tyrannizálni akarják őket; kivált ha ezen boldogtalan férj nekielkenem bírja ezt a kincset oly mértékben. Nem úgy van ez itt Franciaországban; ez a drága kincs itt közönséges lévén, nem tsábítja őket arra, hogy visszaéljenek vele; hanem ditsőséges vetelkedést támasztván közöttök, azt munkálja, hogy ők kellemeik által a szerelmet, Hyment és az egész emberi társaságot boldogítja.)¹

Kisfaludy törekvése «a magyar ifjúságnak, s főképpen a nőnemnek kebelében s agyában magyar hazai és nemzeti érzést és gondolkozást szívre és elmére hatva s mellette képekkel festve, és regélve gerjeszteni, a nőnemet tartván a nemzet jelen vagy jövőendő nevelő és képző anyyának».²

Az irodalom és különösen a szépirodalom olvasóközönsége a századforduló körül már egyre erősebben női közönség kezd lenni és ezt észre kell venniök az újságíróknak is. Mikor Kultsár István megindítja a «Hazai Tudósítások»-at, ígéri, hogy különös tekintettel lesz a hölgyközönség igényeire. «A Nők, Anyák, Asszonyok azon nemes részét teszik emberi nemünknek, melytől vesszük eredetünket és első neveltetésünket. Ezekről elfelejtkezünk csak azért is véték volna; mivel az ő felemelkedésük egyszersmind az emberi nemnek valóságos megnemesítése.»³

Az írónok ügyét nagy lépéssel vitte előbbre a század egyik késői gyermeke, az 1795-ben született Dukai Takách Judit. Ez a fiatal írónok már nem volt nyomorgó iparosasszony, hanem tekintélyes dunántúli familiából való nagyon szép és művelt fiatal leány, Berzsenyi Dániel unokahúga. ő volt az úri rend első hivatásos és magyarul író költőnöje.⁴

«Ha valaki, Judit kétszeresen élesztője s úttörője nemzeti szellemünknek, hisz akkor szegődött a hazaszeretet vesztaszüzévé, amikor haldoklott a nemzeti szellem, amikor «romlásnak indult hajdan erős magyar» —írja biografusa. Igaz, hogy Dukai Takách Juditnak⁴ sem volt egészen könnyű a sorsa, irigyei sokat zaklatták és szidták azért, hogy nő létére férfiakhoz illő dolgokkal foglalkozik. Ámde ezért kárpótolta őt és elégtételt adott neki az az ünneplés, melyben Keszthelyen a helikoni ünnepek alkalmával részesült és az az erkölcsi támogatás, melyben az akkori magyar irodalom legjobbjai részesítették. Kazinczy így írt neki:

¹ Kisfaludy Sándor minden munkái. Kiadja Angyal Dávid. VII. kötet. 339—340- 1.

² Kisfaludy Sándor önéletrajza. U. o. 399- 1-

³ Hazai Tudósítások. 1806. Bevezetés.

⁴ Vadász Norbert: Dukai Takách Judith élete és munkái. Budapest. 1909,

«Ne rettegje kisasszony azt a vádat, hogy amely leány verset ír, nem lehet jó asszonya a háznak; így ítél a közönséges ember.»¹

Ekkor már igaz kezdett lenni az, amit Molnár Borbála írt volt a férfiakról:

«Bár némelyek szóval ellenünk perelnek,
De az értelmesekek mellettünk felkelnek.»²

A férfiak lelkében lassan végbemegy a nagy változás: elismerik a nők jogát a szellemi élethez. A középnemesség körében még sokan vannak ugyan, akik jobban szeretik, ha a nő műveletlen; ez valamelyes jóleső biztonság érzését keltette a férjekben, ahogy manapság a városi háziasszonyok szívesen tartják a műveletlen falusi cselédet és sok ügyetlenséget elnéznek neki, mert igénytelen és kihasználható.

Még a régi patriarkális felfogás jellemzi Berzsenyi leírását feleségéről, melyet egy, Kazinczyhoz intézett levelében ad: «A mi feleségemet illeti, középszerű mindenben; 14 esztendő korában vettem el, együgyűségben találtam, és abból fel sem szabadítottam, mert e részben egy kevéssé napkeletiesen gondolkoztam, vagy igazabban szólván, ezen kis barbaries familiai nyavalyám. Testvérei kastélyokban és festett szobákban laknak, de ő énvelem két kis szobában megelégedik. Ha módruhák helyett jószágot szerzek, nem zúgolódik, hanem a gyertyavesztegetésért és firkálásért néha nagy panasza van ellenem; de én azt Sokratesként csak úgy hallom, mint kocsizörgést az ablakom alatt».³

Berzsenyi levelén mégis érzik már a restelkedésnek egy szikrája, azért, hogy feleségét tudatlanságban tartotta s mintegy vezekel majd ezért, mikor unokahúgában, Dukai Takács Juditban ünnepli az új idők művelt és tehetséges nőjét egyik legszebb versével:

Dukai Takács Judithhoz.

Hogy a' szelíden érző szép Nemet,
Letiltva minden főbb pályáiról,
Guzsalyra, tőre kárhozthatni szokta
A' férfitörvény, vallyon jól van-e?
Igen: ha ez csak úgy tekintetik,
Mint ösztöninknek szenvedő edénye
S nyers kényeinknek játszó eszköze.

De hát csak erre vagynak-e teremtve
Azok, kik embert szülnek és nevelnek;

Oh, nagy s dicső cél van nekik feladva,
S rendeltetésük szebb, mint a' miénk!

¹ U. o. 23. 1.

² Barátsági vetélkedés. 8. 1.

³ Berzsenyi Dániel életrajza Toldy Ferencről. Budapest. Franklin. 1901. 12. 1.

De mint mehetnek nagy pályájokon
 Bevont szemekkel s békós lábakon?
 'S kívánhatunk-e tőlök oly csudát,
 Hogy céljainknak megfeleljenek
 És lelkeinkkel öszvezenjenek,
 Ha őket a vak gyermekségbe zárjuk?

Midőn nyilazva repdez ajkidon
 Az ihletett szív s nyílt ész lángigéje,
 Mely szívet, elmét egyaránt hevít;
 Akkor Barátném, akkor érzem,
 Mit veszte a ' föld' durva gyermeke,
 Hogy a Teremtő legbecsesb alakját,
 Kinek kezébe szívünk adva van,
 Játéka' kénye' rabjává alázta!

Te megboszúlva méltóságtokat,
 Kihágsz nemednek szűk korlátiból,
 Mellyekbe zárva tartja vad nemem,
 Kihágsz s merészen fényesb útra térsz.

Int a' dicső táj. Járd zengő ajakkab.¹

Az új század elején lassan érlelődik az asszonyok dolga, jóllehet a külföldi fejlődés iránya nem kedvez politikai és hivatalviselési jogaiknak, épígy a komoly tanulásnak sem. A romantika szélsőséges ellentéteket kereső szelleme azt akarja, hogy a nő mindenben, tudásban és munkakörben is legyen tökéletes ellentéte a férfiembernek. Ismét divatba jön a szende szűz, a gyermekét szoptató anya, a hangsúlyozottan nőies nő alakja. Ezt azonban a romantika férfi hőségének illik lángoló tisztelettel övezni. A nő elsőbbsége a nyugati társadalmi életben már vitán felül áll és a magyar nő is végérvényesen elfoglalja helyét a férfi jobbán, nemcsak lovagjai, udvarlói, alárendeltjei, hanem férje jobbán is. Magyarországon az áttérés a régi rendről az újra tulajdonképpen nem ment nehezen. Ha lázadott is a reakció itt-ott, a magyar alapjában véve nőtisztelő nemzet lévén, nem esett túlságosan nehezére, hogy a társadalmi életben a nőknek engedje át az elsőséget, őket előre köszöntve és jobbán vezetve. A 90-es évekből reánk maradt képek, egykorú metszetek nagyrészen már balfelől áll a férfi, jobbfelől a nő, ami teljes változást jelent az előző század szokásaival és formáival szemben. A nő helyzetének javulása a családban, a szellemi és társadalmi életben lassan készítette elő annak útját, hogy idővel a közéletben is megjelenhessen a magyar asszony — nem csak mint dekoratív elem, hanem mint szellemi és erkölcsi erő-
Bobula Ida.

¹ Berzsenyi Dániel Versei. Pesten. Trattner. J. T. 1816. 87. 1.